

Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Μνήμη Α-Φ. Χριστίδη 2006 361-372.

Αγγελική Ράλλη
Παν. Πατρών

Δήμητρα Μελισσαροπούλου
Παν. Πατρών

Συμεών Τσολακίδης
ΙΝΣ του ΑΠΘ / Παν. Πατρών

Ο Παρακείμενος στη Νέα Ελληνική και στις Διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του¹

1. Πορίσματα υπάρχουσας έρευνας

Η μελέτη του ελληνικού παρακειμένου έχει απασχολήσει εκτενώς τη γλωσσολογική έρευνα σε συγχρονικό (βλ. Mirambel 1964, Moser 1988, 2003, Σετάτο 1993, Βελούδη 1990α, 1991, Veloudis 2003, κ.λπ.) και διαχρονικό επίπεδο (βλ. Χατζιδάκι 1905, Chantraine 1927, Aerts 1965, Moser 1988, Duhoux 1988, Βελούδη 1990β, Σετάτο 1993, κ.λπ.). Το ενδιαφέρον των μελετητών εστιάζεται τόσο στη **μορφή** όσο και στις **λειτουργίες** του.

Σε σχέση με τη σημερινή μορφή υπάρχουν δύο είδη παρακειμένου που σχηματίζονται περιφραστικά, ο παρακείμενος α' με το βοηθητικό *έχω* και ένα απαραιτητικό τύπο² ενεργητικής ή παθητικής φωνής (π.χ. *έχω δέσει / έχω δεθεί*) ανάλογα με την περίπτωση, και ο παρακείμενος β' με τα βοηθητικά ρήματα *έχω* ή *είμαι*, ανάλογα με τη φωνή, και την παθητική μετοχή (π.χ. *έχω δεμένο / είμαι δεμένος*). Η διαφορά στις απόψεις εντοπίζεται κυρίως στο εάν είναι γραμματικοποιημένος ή όχι ο παρακείμενος β', δηλαδή εάν αποτελεί μέρος του μορφολογικού συστήματος του ρήματος. Ενώ στις παραδοσιακές περιγραφές τέτοιο ζήτημα δεν τίθεται, δηλαδή και ο Τζάρτζανος (1946) και ο Τριανταφυλλίδης (1988) τον αντιμετωπίζουν ως ενταγμένο στο ρηματικό σύστημα της κοινής νεοελληνικής (εφεξής ΚΝΕ), όπως και τον παρακείμενο α', η Μόζερ (1986 και 1988), στηριζόμενη στη θεωρία της γραμματικοποίησης, θεωρεί ότι δεν είναι γραμματικοποιημένος. Αντίθετα, με την άποψη των παραδοσιακών γραμματικών φαίνεται μάλλον να συντάσσεται ο Βελούδης (1991), ο οποίος βασιζόμενος κυρίως σε σημασιολογικά κριτήρια υποστηρίζει ότι ο παρακείμενος β' αποτελεί ρηματική περίφραση. Από τις νεότερες γραμματικές, οι Holton-Mackridge-Philippaki (1997: 233-4) θεωρούν ότι είναι ένας «σπανιότερος» τρόπος σχηματισμού του παρακειμένου με μεγαλύτερη επίδοση στις διαλέκτους και σε ιδιωματικές εκφράσεις (π.χ. «τα έχει χαμένα (τα μυαλά του)»), ενώ οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2005) δεν αναφέρονται καν σε αυτόν.

Όσον αφορά τις λειτουργίες του παρακειμένου α', κατά το Σετάτο (1984) δηλώνει το προτερόχρονο σε σχέση με το παρόν της εκφοράς και ότι το προτερόχρονο σημαίνει και ανασκόπηση του παρελθόντος από τη σκοπιά του παρόντος της εκφώνησης. Η Moser (2003) θεωρεί ότι βασική λειτουργία του παρακειμένου α' είναι η δήλωση του προτερόχρονου στο παρόν και ότι από αυτήν

¹ Ένα θερμό ευχαριστώ στην Ιώ Μανωλέσσου για τη σημαντικότερη βοήθεια που προσέφερε στη διαμόρφωση των απόψεων και προτάσεων της εργασίας.

² Για το κατά πόσον οι τύποι αυτοί μπορούν να θεωρηθούν απαρέμφατα σε συγχρονικό επίπεδο στη Νέα Ελληνική, βλ. Joseph 1983, *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge: CUP και Mackridge (1987: 191), *The Modern Greek Language*. Oxford: OUP.

απορρέουν άλλες λειτουργίες όπως της χρονικής απόστασης (remoteness), της συντέλεσης (completion), του δεδομένου (givenness) κ.λπ. . Ο Βελούδης (1990αβ, 2003) υποστηρίζει ότι με τον παρακειμένο α' ο ομιλητής εστιάζει στο δεδομένο το οποίο προκύπτει από ένα συντελεσμένο περιστατικό και αναφέρεται στην τρέχουσα συνομιλιακή περίσταση, Σχετικά με τον παρακειμένο β' ο Βελούδης (1991) θεωρεί πως οι περιφράσεις του εκφράζουν γενικότερα το αποτέλεσμα που μπορεί να παράγει μια περίσταση ή την κατάσταση που έχει προκύψει ως αποτέλεσμα³, ενώ ο Σετάτος (1984) φαίνεται να συντάσσεται με τις παραδοσιακές περιγραφές του Τζάρτζανου [1946: ο πρκ β' δηλώνει την κατάσταση (αποτέλεσμα) της πράξης] ή του Τριανταφυλλίδη (1988: δηλώνει το συντελεσμένο κάπως εντονότερα ή καθαρότερα) και μεταξύ του α' και του β' εντοπίζει διαφορές όπως ότι ο β' δηλώνει εντονότερα τη συνέχεια του αποτελέσματος της ενέργειας ως το παρόν.

2. Αντικείμενο μελέτης

Στην παρούσα ανακοίνωση θα εξετάσουμε το θέμα της μορφολογικής δομής του παρακειμένου, το οποίο όμως συνδέεται άμεσα με την έκφραση της λειτουργίας του. Θα λάβουμε υπόψη δεδομένα από διάφορες φάσεις της ελληνικής σε συγχρονικό, διαχρονικό, και ιδιαίτερα σε διαλεκτικό επίπεδο.

Τα βασικά ερωτήματα που τίθενται προς διερεύνηση είναι τα εξής:

- α) κατά πόσο η δομή του παρακειμένου στις διαλέκτους είναι όμοια με αυτή της ΚΝΕ.
- β) Πώς κατανέμονται γεωγραφικά οι τυχόν αποκλίσεις.
- γ) Η κατάσταση στις νεοελληνικές διαλέκτους σε τί είδους συμπεράσματα θα μπορούσε να μας οδηγήσει σε σχέση με την εξέλιξη και την προέλευση της δομής του νεοελληνικού παρακειμένου α'.
- δ) Πώς προήλθε η δομή του παρακειμένου α' της ΚΝΕ;

3. Ο παρακειμένος στις διαλέκτους

Αξίζει να τονιστεί ότι οι περιφραστικές δομές του παρακειμένου **δεν έχουν τύχει της δέουσας προσοχής στις διάφορες διαλεκτικές ποικιλίες, σε αντίθεση με τη μελέτη της λειτουργίας και της εξέλιξης του στην ΚΝΕ**. Υπάρχουν γενικά μικρής έκτασης αναφορές στους συντελικούς χρόνους σε διάφορες περιγραφές ΝΕ διαλέκτων, με εξαίρεση το άρθρο της Agouraki (2006) για την κυπριακή και τις εκτενείς αναφορές των Mirambel (1964), Aerts (1965), Σετάτου (1993) και Αναστασιάδη (1976). Αυτό είναι παράδοξο με δεδομένο ότι όλοι σχεδόν οι μελετητές της ιστορίας του παρακειμένου (π.χ. Aerts, Moser, Χατζιδάκις) αλλά και σύγχρονες γραμματικές περιγραφές (π.χ. Holton-Mackridge-Philippaki 1997, Mackridge 1985) επισημαίνουν ότι η μελέτη των διαλέκτων θα έδινε διαφορετικά αποτελέσματα από αυτή της ΚΝΕ και θα διαφώτιζε σημαντικά την πορεία του παρακειμένου κατά την μεσαιωνική περίοδο.

Για τη μελέτη του διαλεκτικού υλικού σημαντικό πρόβλημα δημιουργείται από την ύπαρξη αντιφατικών περιγραφών, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται **μελέτες της ίδιας διαλέκτου να μη συμφωνούν ως προς την περιγραφή ή το καθεστώς των περιφραστικών δομών**. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Τομπαΐδη (1988) δεν υπάρχει παρακειμένος β' στην ποντιακή, ενώ αντίθετα οι Οικονομίδης (1958) και Αθανασιάδης (1983) υποστηρίζουν την ύπαρξή του, έστω και σε

³ Αυτό προκύπτει από όσα αναφέρει στο άρθρο του 1991, σσ. 196-198.

υποχώρηση έναντι του αορίστου. Επίσης συχνότατα δε γίνεται αναφορά στις διάφορες περιόδους της κάθε διαλέκτου καθώς και στην επίδραση της ΚΝΕ, αφού για παράδειγμα, στη διάλεκτο της ανατολικής Λέσβου εμφανίζονται τώρα τελευταία δομές παρακειμένου α' οι οποίες δεν υπήρχαν στο παρελθόν. Βλ. επίσης και Αναγνωστόπουλο 1924 [κρητικά Αγ. Βαρβάρας Ηρακλείου], Μενάρδο 1925 και Aerts 1965 [κυπριακά], Παπαχριστοδούλου 1958 [ροδίτικα], Βογιατζίδη 1976 [κιμωλιακά], Κατσάνη 1996 [σαμοθρακιώτικα].

Στην προσπάθειά μας να διερευνήσουμε τις δομές του παρακειμένου στις διάφορες νεοελληνικές διαλέκτους, λάβαμε υπόψη την υπάρχουσα βιβλιογραφία αλλά και το υλικό το οποίο έχει συλλεγεί τα τελευταία επτά χρόνια στο Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων του Πανεπιστημίου Πατρών. Υπάρχει ένας τεράστιος όγκος δεδομένων και αποκλίσεων από διάλεκτο σε διάλεκτο, αλλά και στο εσωτερικό αρκετών διαλέκτων ή ομάδων ιδιωμάτων (βλ. ενδεικτικά Αναγνωστόπουλο 1924 [Ηπειρώτικα], Μενάρδο 1925 [Κυπριακά], Πάγκαλο 1955 [Κρητικά], Rohfls 1950 [Κατωιταλιώτικα], Ντίνα 2005 [περιοχή Κοζάνης]), που δεν θα μπορούσαμε να αναφέρουμε αναλυτικά στον περιορισμένο χρόνο της παρούσας ανακοίνωσης. Πολύ περιληπτικά, και σε γενικές γραμμές, διαπιστώνουμε τα εξής:

α) Όπου υπάρχει παρακείμενος, η συνήθης μορφή του είναι αυτή του παρακειμένου β', ενώ παρακείμενος α' εμφανίζεται μόνο σε λίγες περιπτώσεις και στις περισσότερες από αυτές είναι πολύ πιθανό να οφείλεται στην επίδραση της ΚΝΕ. Πράγματι, τα δεδομένα από τις διαλέκτους επιβεβαιώνουν παρατηρήσεις όπως αυτή της Μόζερ (1988) ότι δομές τύπου παρακειμένου β' με καταστασιακή λειτουργία εξακολουθούσαν να υπάρχουν σε όλη την ιστορία της ελληνικής και - εμείς θα προσθέταμε- σε όλες πιθανότατα τις περιοχές της.

β) Σε λίγες διαλέκτους φαίνεται να υπάρχει και τύπος του παρακειμένου α' με το βοηθητικό ρήμα έχω και μη μετοχή αλλά η κατάσταση δεν μοιάζει με αυτή της ΚΝΕ, αφού είτε κλίνεται ο τύπος που ακολουθεί το βοηθητικό (1α) είτε είναι άκλιτο το βοηθητικό έχω που εμφανίζεται πάντα στο γ' πρόσωπο του ενικού (1β):

(1)α. Λημνιά (Κοντονάτσιου 1989)

'exu 'kanu 'έχω κάνει'

β. Γραμμενοχώρια (Αναγνωστόπουλος 1924)

'exi 'fau 'έχω φάει'

γ) Οι διάλεκτοι διαφέρουν σε σχέση με τη μορφολογοποίηση του παρακειμένου β'.⁴ Υπάρχουν εκείνες που διαθέτουν παρακείμενο β' ως μέρος του μορφολογικού ρηματικού τους συστήματος (π.χ. λεσβιακά, αϊβαλιώτικα, σαμοθρακιώτικα', λιβισιανά, κυκλαδίτικα Κιμώλου και Απεράθου Νάξου, χιώτικα, δωδεκανησιακά, κ.λπ.), και εκείνες (π.χ. φαρασιώτικα, ποντιακά) στις οποίες βρίσκεται σε στάδιο προχωρημένης υποχώρησης.

δ) Οι δομές που ανθίστανται στην επιρροή των μορφών του παρακειμένου α' της ΚΝΕ είναι κυρίως αυτές της παθητικής φωνής. Για παράδειγμα, με βάση το υπάρχον υλικό του προφορικού λόγου, ο Λέσβιος φυσικός ομιλητής δεν θα πεί - τουλάχιστον όχι ακόμα - *'exu di'ti* 'έχω δεθεί', ενώ ακούγεται όλο και πιο συχνά το *'exu des* 'έχω

⁴ Βλ. Joseph (2003) για το διαχωρισμό της έννοιας της μορφολογοποίησης από το γενικότερο πλαίσιο της γραμματικοποίησης.

δέσει'. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η υποχώρηση του ενεργητικού τύπου παρατηρείται κυρίως σε κάποιες περιφερειακές διαλέκτους, όπως για παράδειγμα στα κριμαιοαζοφικά (Ντελόπουλος 1983), στα κυπριακά (Μενάρδος 1925), και στα μανιάτικα της Κορσικής (Blanken 1951), κ.λπ. Αξίζει να τονιστεί ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο συμφωνεί σε επίπεδο καθολικών χαρακτηριστικών με την παρατήρηση ότι σε διάφορες γλώσσες ο παρακειμένος διακρίνεται μορφολογικά από τον αόριστο μόνο στην παθητική φωνή, αλλά όχι και στην ενεργητική (πβ. Comrie 1976).

ε) Η μορφολογοποίηση του παρακειμένου β' έχει προχωρήσει τόσο πολύ σε μερικές διαλέκτους ώστε η μετοχή να εμφανίζεται ως άκλιτη. Π.χ. στα αιγινήτικα αναφέρεται ο τύπος *tin 'exo ido'mena* 'την έχω δει', σύμφωνα με τον Κοντοσόπουλο (2001), και κατά το Rohlf's (1950) στα κατωιταλιώτικα της Απουλίας οι τύποι *'exo pri'mmena tus a'sku* "έχω φουσκώσει τους ασκούς", *'exo do'mena 'mian gi'neka* 'έχω δει μια γυναίκα'. Σύμφωνα με τον Πάγκαλο (1955) το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στα κρητικά όχι μόνο σήμερα αλλά από την εποχή της αναγέννησης.⁵ Στον ίδιους γεωγραφικούς χώρους, αλλά σε διαφορετικές περιοχές, η μορφολογοποίηση έχει υιοθετήσει τον άκλιτο γερουνδιακό τύπο σε *-o/ωντας* αντί για την άκλιτη μετοχή. Συγκεκριμένα, ο Πάγκαλος αναφέρει τον τύπο *'exo tho'rodas po'lus spranus* 'έχω δει πολλούς σπανούς' για το ιδίωμα της Πρίνας και αντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν για στα κατωιταλιώτικα της Καλαβρίας και της Απουλίας (Rohlf's 1950).⁶

στ) Σε μία διάλεκτο, συγκεκριμένα στα τσακωνικά της Πελοποννήσου, το ρηματικό επίθετο που χρησιμοποιείται για το σχηματισμό του παρακειμένου, είναι σε *-τος (-τε στα τσακωνικά)*:

- (2)α. *'emi 'exu fta'te* 'έχω ψήσει'
β. *'emi fta'te* 'έχω ψηθεί.'

Η συγκεκριμένη διάλεκτος μας παρέχει ίσως την πιο σημαντική μαρτυρία ότι στη μεσαιωνική ελληνική το συγκεκριμένο ρηματικό επίθετο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί παραγωγικότερα για το σχηματισμό συντελικών περιφραστικών δομών. Πράγματι, ο Κ. Μηνάς στο βιβλίο του *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας* (1994: 122) αναφέρει τους εξής τύπους: *χωράφιον ὅπερ ἔχω ἀγοραστόν* Trinchera 229 (1169), και *τὸν ἀμπελῶνα τὸν ἄπερ εἶχε ἀγοραστόν* Cusa 523 (1142).⁷

Αντίστοιχες μαρτυρίες, αν και όχι τόσο συστηματικά, εντοπίζονται και σε άλλες περιοχές (Λέσβο, Βλάτση Δ. Μακεδονίας, Κοζάνη, Χίο, Κρήτη, Γέρμα Καστοριάς, Αυλωνάρι και Κονίστρες της Εύβοιας). Η αντικατάσταση των τύπων σε *-μενος* από αυτούς σε *-τος* δικαιολογείται λειτουργικά, αφού σύμφωνα με το Σετάτο

⁵ Π.χ. *θες ἔχεις γροικημένα Θουσία Αβραάμ ἢ ἔστοντας καὶ νὰ ἔχει ἀγορασμένα* ἕνα περιβόλι στην εκδ. Μανόλης Βαρούχας, νοταριακές πράξεις, Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613), εγγρ. 98 (1600).

⁶ Και ο τύπος αυτός μαρτυρείται στην μεσαιωνική λογοτεχνία, π.χ. *τὰ δύο δουκάτα ὅπου ἔχω δίδοντας τῆς ἀρχόντισσας*, σε διαθήκη του 1530 από την Κρήτη, ἢ *διὰ τὸ ἦτον ἀποθάνοντα* Χρον.Μορ. Η 1274,

⁷ Βλ. επίσης τις νοταριακές πράξεις Μ. Βαρούχα, εγγρ. 41 (1598) *το ἀμπέλιν ὁπού ἔχουν ἀγοραστό* από του κυρ. Αντρέα Βαρούχα (μέχρι στιγμής τα παραδείγματα είναι μόνο με το ρήμα *αγοράζω* σε νομική γλώσσα)

(1985) τα επίθετα σε -τός μπορούν να δηλώνουν, μεταξύ άλλων, ότι και η μετοχή σε -μένος.⁸

Σύμφωνα με αυτές τις παρατηρήσεις, θεωρούμε ότι η ποικιλομορφία που παρατηρείται σε διαλεκτικό και ενδοδιαλεκτικό επίπεδο ως προς τη μορφολογική έκφραση του παρακειμένου αντιπροσωπεύει διαφορετικούς βαθμούς μορφολογοποίησης ενός κοινού προτύπου, το οποίο σύμφωνα με το Βελούδη (1990α) είναι ο συνδυασμός βοηθητικού ρήματος και παθητικής μετοχής.⁹ Η προτίμηση για αντίστοιχους τύπους φαίνεται να επιβεβαιώνεται και σε διαγλωσσικό επίπεδο για το σχηματισμό συντελικών περιφραστικών δομών, όπως υποστηρίζεται από τον Dahl (1985).

Στον πίνακα που ακολουθεί δίνουμε τις εμφανίσεις των δομών του παρακειμένου σε διάφορες διαλέκτους, καθώς και στην ΚΝΕ, έτσι όπως τις αποδελτιώσαμε από την υπάρχουσα βιβλιογραφία και το υλικό του προφορικού λόγου που έχουμε στη διάθεσή μας, καθώς και το βαθμό της μορφολογοποίησης των συγκεκριμένων δομών.

⁸ Σε επίπεδο διαχρονίας είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες οι παρατηρήσεις του Schwyzer (1953) που θεωρεί ότι τα σε -τός επίθετα (όπως και οι μετοχές του παρακειμένου) χρησιμοποιούν για τη δήλωση μιας κατορθωμένης κατάστασης [zur Bezeichnung eines erreichten Zustandes (wie die Partizipia des Perfekts)], και του Jannaris (1897) που θεωρεί ότι τα σε -τός επίθετα ήταν ανέκαθεν σε κοινή χρήση και απέκτησαν μεγαλύτερη δημοτικότητα από την ελληνορωμαϊκή περίοδο. Αν συνδυάσουμε αυτές τις δύο παρατηρήσεις καταλήγουμε στο ότι, όπως και στην περίπτωση της μετοχής του παρακειμένου, στη διαχρονία της ελληνικής κάτι που δηλώνει κατάσταση αρχίζει να αποκτά μεγαλύτερη επίδοση την εποχή της υποχώρησης του αρχαιοελληνικού μονολεκτικού παρακειμένου (βλ. και ενότητα 4).

⁹ Βλ. και Κατσογιάννου (1995) για παρόμοια θέση.

Πίνακας παρακειμένου στις διαλέκτους και στην ΚΝΕ

πρκ α' / πρκ β'	Μορφή δομής	Βαθμός μορφολογοποίησης	Διάλεκτοι
πρκ β' (σπανίως)		Ανυπαρξία συντελικών περιφραστικών δομών ή εξαιρετικά προχωρημένη υποχώρηση έναντι του αορίστου	φαρασιώτικα, καππαδοκικά, ποντιακά, Σίλλη
μόνο πρκ β'	<i>είμαι + παθ. μτχ.</i>	Υποχώρηση των ενεργητικών συντελικών περιφραστικών δομών	κριμαιοαζοφικά, μανιάτικα Κορσικής, κυπριακά, σαμιώτικα
μόνο πρκ β'	<i>έχω + παθ.μτχ.</i> <i>είμαι + παθ.μτχ.</i>	Μερική υποχώρηση των συντελικών περιφραστικών δομών	χιώτικα, θρακιώτικα 40 Εκκλησιών και Τσακιλίου, σκοπελίτικα, οινουντιακά Πελοποννήσου
μόνο πρκ β'	<i>έχω+παθ.μτχ.</i> <i>είμαι+παθ.μτχ.</i>	Μορφολογοποίηση	λιβισιανά, λεσβιακά, αϊβαλιώτικα και μοσχονησιώτικα, βουρλιώτικα, θρακιώτικα της Τσεντώς και της Μαδύτου, σαμοθρακιώτικα, μακεδονικά του Σκαλοχωρίου, της Κοζάνης, του Γέρμα και της Βλάτσης, ηπειρώτικα των Ιωαννίνων και του Μετσόβου, κυκλαδίτικα της Κιμώλου και του Απεράθου Νάξου, αγραφιώτικα, μανιάτικα της Πελοποννήσου, δωδεκανησιακά, ευβοϊκά του Αυλωναρίου και των Κονιστρών, λημνιά, σαρακατσάνικα, κρητικά Αγ. Βαρβάρας Ηρακλείου
μόνο πρκ β'	<i>έχω + παθ. μτχ. άκλιτη</i>	Μορφολογοποίηση	κρητικά, κατωιταλιώτικα της Απουλίας, Αίγινα
Ως πρκ β'	<i>έχω + τύπος σε -όντας</i>	Μορφολογοποίηση	κρητικά Πρίνας, κατωιταλιώτικα
Ως πρκ β'	<i>είμαι έχων + παθ. μτχ. σε -τέ</i>	Μορφολογοποίηση	τσακόνικα Πελοποννήσου
Ως πρκ β'	<i>είμαι έχων + μτχ. Πρκ.</i>	Μορφολογοποίηση	τσακόνικα Προποντίδας
Ως πρκ α'	<i>έχω + κλιτός τύπος</i>	;;;	λημνιά, θασίτικα, Αβδηρα, μακεδονικά από το Γέρμα Καστοριάς
Ως πρκ α'	<i>έχω να + κλιτός τύπος</i>	;;;	κυπριακά Τηλλυριάς και Τσακίστρας,
Ως πρκ α'	<i>έχει + κλιτός τύπος</i>	;;;	ηπειρώτικα Γραμμενοχωριών, Πάπιγκου και Κουρέντων, Δυτικής Μακεδονίας.
Πρκ α'	<i>έχω + απρφ. τύπος</i>	Μορφολογοποίηση	ΚΝΕ σκοπελίτικα, μακεδονικά, ηπειρώτικα, θεσσαλικά, Βλάτσης Δ. Μακεδονίας, Σκαλοχωρίου, Γέρμα Καστοριάς, σαρακατσάνικα, Σουφλίου, Καρπάθου, οινουντιακά, δεσφινιώτικα, βουρλιώτικα Μ. Ασίας, κυθηραϊκά

4. Εξέλιξη του παρακειμένου και εμφάνιση του παρακειμένου α' στην ΚΝΕ

Ως γνωστόν, στην αρχαία ελληνική υπήρχε μονολεκτικός παρακείμενος που στη βιβλιογραφία παρουσιάζεται γενικά ασταθής (πβ. Μόζερ 1986) ως προς τη σημασία και ως προς τη μορφή, με αποτέλεσμα κατά την ελληνιστική εποχή να αρχίσει να υποχωρεί έναντι του αορίστου και τελικά να χάνεται. Η εξαφάνισή του και η μορφολογική ταύτιση με τον αόριστο, σύμφωνα με τους Βελούδη 1990β και Porter (1989), θεωρείται περίεργη δεδομένου ότι είχε αναπτύξει διάφορα υπονοήματα, σε σημείο που για κάποια περίοδο (2^ο-1^ο αι. π.Χ. κατά τον Μανδηλαρά [Mandilaras] 1973) να 'αντιμάχεται' τον αόριστο. Γενικά, όσον αφορά την εξέλιξή του, οι ερευνητές συμφωνούν με την άποψη ότι ο αρχαιοελληνικός παρακείμενος διέθετε αρχικά μόνο την κληρονομημένη από την ινδοευρωπαϊκή καταστασιακή λειτουργία (βλ. τη σχετική συζήτηση στους Chantraine 1927, Rix 1992 και Sihler 1995) και ότι, στη συνέχεια, εμφανίζοντας κάποια λειτουργική ομοιότητα με τον αόριστο, οδηγήθηκε στην υποχώρησή του. Οι Moser (1988) και Βελούδης (1990β) υποστηρίζουν ότι κάποιο από τα υπονοήματά του οδήγησε στη σημασιολογική (στη συνέχεια και συντακτική) του επέκταση με αποτέλεσμα σταδιακά να γίνει τόσο εναλλάξιμος με τον αόριστο ώστε να αντικατασταθεί από αυτόν. Σύμφωνα με τη Moser αυτό το υπονόημα ήταν η δήλωση του αποτελέσματος, ενώ οι Βελούδης και Duhoux (1992) θεωρούν ότι σχετίζεται με τη δήλωση του δεδομένου. Λόγω του ότι στις αρχαιοελληνικές διαλέκτους διαθέτουμε παραδείγματα όπου ο παρακείμενος φαίνεται να έχει άλλοτε το ένα και άλλοτε το άλλο υπονόημα, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η ανάπτυξη πολλών υπονοημάτων αποτέλεσε λόγο για την απώλεια του μονολεκτικού παρακειμένου επειδή η συγκεκριμένη δομή έπαψε να 'μαρκάρει' κάτι το συγκεκριμένο, δηλαδή έπαψε να είναι φορέας μιας ειδικής λειτουργίας.

Παρ'όλα αυτά, η δομή που χάθηκε ήταν η μονολεκτική δήλωση η οποία εξέφραζε το αποτέλεσμα προγενέστερης πράξης. Αντίθετα, δεν φαίνεται να εξαφανίστηκε η αρχική καταστασιακή λειτουργία του παρακειμένου (βλ. McKay 1981 και Moser 1988), η οποία υποστηριζόταν από την ήδη γνωστή από την αρχαία εποχή δομή με το βοηθητικό ρήμα *εμί* και τη μετοχή.¹⁰ Πράγματι, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα η συγκεκριμένη δομή εξακολουθεί να υπάρχει ως μέρος του μορφολογικού συστήματος σε πολλές από τις νεοελληνικές διαλέκτους, ενώ μαρτυρείται ικανοποιητικά και κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου¹¹. Το ζήτημα λοιπόν που τίθεται (σύμφωνα και με τη Moser 1988, 2003) είναι γιατί η κοινή νεοελληνική δεν αρκέστηκε σε αυτή τη δομή αλλά εμφάνισε τη μορφή του παρακειμένου α'.

Επειδή η έρευνα στο χώρο των πηγών για παλαιότερες μορφές της γλώσσας δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί θα προβούμε σε κάποιες υποθέσεις αναφορικά με τους λόγους που οδήγησαν στην εμφάνιση της μορφής με *έχω* και *απαρεμφατικό* τύπο, οι οποίες όμως πρέπει να επιβεβαιωθούν με περισσότερα δεδομένα.

Κατ'αρχάς υποθέτουμε ότι η συγκεκριμένη δομή κάλυψε κάποιο μορφολογικό κενό στο ρηματικό σύστημα της ελληνικής, το οποίο δημιουργήθηκε από την ανάγκη να εκφραστεί μορφολογικά μια βασική

¹⁰Σημαντικό ρόλο σ'αυτό έπαιξε το γεγονός ότι ήδη από την ΑΕ η σχέση μεταξύ της περίφρασης *εμί+μτχ.πρκ* και μονολεκτικού *πρκ* ήταν έντονη, π.χ. ολόκληρες εγκλίσεις δηλώνονταν σχεδόν μόνο περιφραστικά με το *εμί+μτχ.πρκ*, ενώ και στα συμφωνόληκτα ρήματα το αρκετά συχνό (και αρκετά ασημάδευτο) γ' πληθ ήταν περιφραστικό, π.χ. ἡγγελέμενοι εἰσί, ὠξυμέμενος ὦ, πεφασμέμενος εἶης¹⁰.

¹¹ Σύμφωνα με την περιγραφή του Aerts (1965) η συχνότητά της δεν είναι μεγάλη μέχρι και το 10 αι., ενώ αυξάνει στη συνέχεια. Η Moser (1988) θεωρεί ότι η συχνότητά της είναι γενικά μικρή κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

λειτουργία του συστήματος. Δεχόμαστε ότι αυτή η λειτουργία είναι το **προτερόχρονο στο παρόν** (σύμφωνα και με τη Moser 2003), και ότι αυτή η λειτουργία προέκυψε μετά την εξειδίκευση του **υπερσυντέλικου να εκφράζει το προτερόχρονο στο παρελθόν**.

Από μια έρευνα σε βιβλιογραφικές πηγές και παλαιότερα κείμενα προκύπτει ότι ο υπερσυντέλικος με το *έχω* και τον απαρεμφατικό τύπο πέρασε από κάποιο στάδιο όπου είχε αναλάβει και τη λειτουργία του παρακειμένου α' (Χατζιδάκις 1905, Μπαζούκης 2003) και ότι μια εξειδίκευσή του με τη δήλωση του προτερόχρονου στο παρελθόν μαρτυρείται συστηματικά προς τα τέλη του 13^{ου} αι.¹² (οι παλαιότερες γνωστές μαρτυρίες που έχουμε, είναι στο *Χρονικόν του Μορέως*). Υποθέτουμε ότι η εξειδίκευση λαμβάνει χώρα μέσω μιας διαδικασίας επανερμηνείας των δομών με *είχον* και απαρεμφατικό τύπο που αρχικά σε υποθετικούς λόγους του μη πραγματικού (*irrealis*), δήλωναν κάτι που δεν πραγματοποιήθηκε στο παρελθόν¹³. Το αποτέλεσμα αυτής της επανερμηνείας ήταν να χρησιμοποιηθεί η συγκεκριμένη δομή με το βοηθητικό *έχω* και τον απαρεμφατικό τύπο για τη σημασία του προτερόχρονου,¹⁴ ή να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει όχι πια μια μη δυνατή περίπτωση αλλά μια συντελεσμένη ως μέρος της γνωστής πραγματικότητας περίπτωση.¹⁵ Υποστηρικτικά προς αυτή την άποψη λειτουργούν και τα δεδομένα των διαλέκτων, οι οποίες, παρά το ότι δε διαθέτουν παρακειμένο α' και υπερσυντέλικο α', διαθέτουν τη δομή *είχα* + απαρεμφατικό τύπο για τη δήλωση του *irrealis* (παρά το γεγονός ότι στις διαλέκτους δεν έγινε η επανερμηνεία της συγκεκριμένης δομής, που οδήγησε τελικά στη γέννηση του υπερσυντέλικου α').

Αντίθετα, οι πρώτες συστηματικές μαρτυρίες του παρακειμένου εμφανίζονται τρεις αιώνες αργότερα, στα μέσα του 16^{ου} αι., σε κείμενο του Γεώργιου του Αιτωλού¹⁶, αν και σε ένα κείμενο του 1096, από τη Σικελία, του Ζαμπέλιου, μαρτυρείται ένας τύπος *έχουν δεθίν* 'έχουν δοθεί'.¹⁷ Η επόμενη χρονικά μαρτυρία που

¹² Βλ., μεταξύ άλλων, Aerts (1965). Η άποψη ότι ο ίδιος ο παρακειμένος πρωτομαρτυρείται στα τέλη του 13ου αι., σύμφωνα με τη Μανωλέσσου (υπό δημ.) δεν ισχύει, γιατί οφείλεται σε λανθασμένη ανάγνωση από τον Aerts (1965) του σχετικού χωρίου (H4901) από το *Χρονικόν του Μορέως*, δηλαδή από την Πόλιν *έχει ελθεί* (λάθος) αντί για *είχε ελθεί* (που είναι γραμμένο στο κείμενο). Βλ. όμως και τον τύπο *κι άφóτου γάρ τοῦ ἔδωκεν ἐγράψως τὰ συνήθεια/όπου τὰ ἔχει ἐπάρεινε ἐκεῖνος ὁ ἀδελφός του Χρον. Μορ. Ρ2613*, το οποίο δεν σχολιάζεται από κανένα μελετητή και φαίνεται να έχει την σημασία Υπερσυντέλικου (προτερόχρονο στο παρελθόν), πράγμα που αποδεικνύει μια περίοδο ασάφειας ως προς την εναλλαγή των δομών υπερσυντέλικου και παρακειμένου πριν από τον τελικό διαχωρισμό των λειτουργιών και των μορφών. Το αντίστοιχο χωρίο στο χφ. Η έχει ως εξής: *Κι ἀπαύτου γάρ τοῦ ἔδωκεν ἐγράψως τὰ συνήθεια!..λένω τὰ ἦτον ἐπάροντα ἐκεῖνος ὁ ἀδελφός του.*

¹³ Βλ., μεταξύ άλλων, Χατζιδάκι (1905), Moser (1988), Browning (2002), Μπαζούκη (2003), Horrocks (2006).

¹⁴ Βλ., μεταξύ άλλων, Χατζιδάκι (1905), Aerts (1965), Moser (1988, 2003)

¹⁵ Μπαζούκης (2003).

¹⁶ Γεώργιος ο Αιτωλός [Παράσογλου, σελ. 207-208 (β' μισό 16ου αι.)]: *Λέγουν πως ένας κνηγός επήγγε μια παγίδα να στήσει, κι έπασκε πολλά κι είχε καλήν ελπίδα πουλί να πάγει, όρνεον, διά να το πιάσει και την παγίδα με χαράν τότε την είχε φτιάσει. Όρνεον τον ηρώτησε τι κάμνει και να μάθει. Εκείνος προς το όρνεον είπε πως έχει πάθει κάστρον διά να βουληθεί να κάμει και να κτίσει.*

¹⁷ Σικελία [Ζαμπέλιος, σελ. 158 (1096 μ.Χ.)]: *Τούτο εστί του καταλόγου πάντων των ανθρώπων ους έδοκα εγώ κόμης ρογέριος εις τους ερημίτας του στύλου οι κατοικούντες εις την Αρσαφάν ... Στέργω δε συν και μετά τούτων όλους τους ξένους τους ερχομένους εις την χώραν των ερημιτών, του έχουν σας αυτούς ακωλύτως, διότι ακουσιμένως έχουν δεθίν εις εσάς.*

Χαρακτηριστικό τού πόσο δεν έχει προχωρήσει η έρευνα των πηγών όσον αφορά την πρώτη εμφάνιση του πρκ α' είναι ότι στην υπάρχουσα βιβλιογραφία δεν έχει γίνει μέχρι τώρα κάποια προσπάθεια αξιοποίησης της συγκεκριμένης μαρτυρίας παρά το γεγονός ότι και ο Ζαμπέλιος (1864) τη σχολιάζει εκτενώς και ο Μηνάς (1994) την αναφέρει.

έχει εντοπιστεί (από το Σετάτο 1993), ανήκει στα μέσα του 17^{ου} αι. και μας έρχεται από το *Φορτουνάτο*, τη γνωστή κωμωδία της κρητικής λογοτεχνίας.¹⁸ Γενικά, η μέχρι τώρα έρευνα αλλά και τα βιβλιογραφικά δεδομένα φαίνεται να συμφωνούν ότι ακόμη και κατά το 19^ο αι., η συχνότητα της συγκεκριμένης δομής δεν πρέπει να ήταν υψηλή¹⁹. Αυτό, βέβαια, πάντα με την επιφύλαξη ότι ίσως η συχνότητα να έχει να κάνει και με το είδος των κειμένων που σώζονται. Αξίζει να σημειώσουμε ότι σε ένα σώμα κειμένων όπως αυτό τη *Πεζογραφικής ανθολογίας* του Κεχαγιόγλου η συγκεκριμένη δομή με λειτουργία παρακειμένου απαντά τρεις φορές στο *Ο Πατεράγιος και ο φιλάληθος* του Ιωάννη Βηλαρά (1η 20ετία του 19ου αι.)²⁰.

Υποστηρίζουμε επίσης, παρ'όλο που δεν έχουμε ακόμα ικανές μαρτυρίες ότι ο σχηματισμός του παρακειμένου α' είναι αυτός που έδωσε το έναυσμα για το σχηματισμό του συντελεσμένου μέλλοντα, σε αντίθεση με τη Moser (2003: 249), η οποία φαίνεται να υπονοεί την αντίθετη εξέλιξη.

Σε σχέση με το γεωγραφικό χώρο στον οποίο αναπτύχθηκε ο παρακείμενος α', μια ενδιαφέρουσα υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να προκύψει από το γεγονός ότι ο Γεώργιος ο Αιτωλός εκπαιδεύτηκε και έδρασε στην Πόλη.²¹ Οπότε ίσως ο παρακείμενος α' εισχώρησε στην ελληνική από τη διάλεκτο της Κωνσταντινούπολης. Η δομή του παρακειμένου α' δεν θα ήταν άλλωστε το μόνο φαινόμενο που οφείλεται στην επιρροή που άσκησε στη διαμόρφωση της ΚΝΕ η γλώσσα της Κωνσταντινούπολης. Για παράδειγμα, οι Beis & Manolessou (2006) αναφέρουν το σχηματισμό του έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική αντί γενικής.

Ως προς τη μορφή που έλαβε ο παρακείμενος α', δηλαδή με τον ενεστώτα του βοηθητικού έχω και τον απαρεμφατικό τύπο, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής: το βοηθητικό ρήμα έχω μαρτυρείται ήδη από την ελληνιστική περίοδο σε διάφορες περιφράσεις, όπως και στον παρακείμενο β' της ενεργητικής φωνής των διαλέκτων, καθώς και στον υπερσυντέλικο (με την παρελθοντική μορφή είχαν). Οπότε είναι εύλογη η χρήση του στο σχηματισμό του παρακειμένου α', με τη μορφή του ενεστώτα έχω, αφού αναφέρεται στο παρόν. Όσο για τον απαρεμφατικό τύπο απαντά επίσης στον υπερσυντέλικο αλλά και σε δομές του μέλλοντα με θέλω + απαρέμφατο.

¹⁸Φορτουνάτος, στ. 409-412: *Ευχαριστίες σας δίδομε πολλές όσες μπορούμε, και για αφεντάδες ακριβούς όλους σας εκρατούμε για την καλήν ακρόασι οπού'χετε μας δώσει σε τούτη μας τη κωμωδία.*

Σημειώνουμε ότι ο Aerts (1965) αναφέρεται στην περίπτωση που ενώ στην κρητική λογοτεχνία μαρτυρούνται υπερσυντέλικοι α', στις περιγραφές τις διαλέκτου γίνεται λόγος μόνο για συντελικές περιφραστικές δομές β', και διατυπώνει την υπόθεση ότι ίσως στα κρητικά υπήρχαν δομές τύπου α' σε κάποιο προγενέστερο στάδιο και στη συνέχεια υποχώρησαν. Ως ενδιαφέρουσα υπόθεση εργασίας θα ήταν η περίπτωση κατά την οποία η προχωρημένη γραμματικοποίηση των δομών τύπου β', τουλάχιστον στα κρητικά, λειτούργησε ανασταλτικά ως προς την κυριαρχία των δομών τύπου α'.

¹⁹ Βλ. Seiler (1952), Thumb (1974), Σετάτο (1983), Joseph (2000), Moser (2003), Μπαζούκη (2003), Μανωλέσσου.

²⁰ *-Γέρονται και ψεύτικα αγιολείψανα; -Έχω ακούσει . . . πως ένας πλούσιος μεγαλοσιάνος μια φορά, όπου τον πόνειγαν συχνά τα δόντια . . . ηθέλησε . . . να συνάξει όλα τα δόντια του αγίου . . .*

Δε μου λές, πατεράγιέ μου, . . . μήπως οι άγιοι θελά'χουν παράνω (δόντια) από τους άλλους ανθρώπους; Κάρες . . . διπλές και τρίδιπλες του ίδιου αγίου έχουν φανεί σε πολλότατα μέρη.

-Ποια είναι αυτά οπού' δε βρίσκονται μήτε στη γη μήτε στον ουρανό, τ'αγιολείψανα; -Όχι τ'αληθινά αγιολείψανα . . . μον' . . . σαν τα κόκαλα του προφήτη Ηλία, να ειπούμε, οπού' ξέρεις κ'η αγιοσύνη σου πως αυτός ο προφήτης έχει αρπαχτεί ολοζώντανος στα ουράνια από το πύρινο αμάξι κ'είναι αδύνατο να βρεθούν κόκαλά του πάνω στη γη.

Είναι ενδιαφέρον ότι και οι τρεις δομές εμφανίζονται σε μη αφηγηματικά μέρη και το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και με τις προγενέστερες μαρτυρίες από τη Σικελία και από το Γεώργιο τον Αιτωλό.

²¹ Σύμφωνα με τον Παράσογλου (1993) στην Πόλη εκπόνθησε και τη μετάφραση των μύθων του Αισώπου, όπου απαντά ο παρακείμενος του 16^{ου} αι.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η μορφολογική αναδιάρθρωση του ρηματικού συστήματος με την εμφάνιση των δομών του παρακειμένου εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο δημιουργίας περιφραστικών δομών, οι οποίες, κατά τη Bybee (1985), είναι πιο σαφείς (more revealing) από τους μονολεκτικούς τύπους. Η εμφάνιση του παρακειμένου α' δεν είναι παρά η συνέχεια και ολοκλήρωση μιας άλλης παράλληλης εξέλιξης που αφορά τη δημιουργία των περιφράσεων του μέλλοντα και του υπερσυντέλικου. Σύμφωνα με το Σετάτο (1993) όταν το να μεταβλήθηκε σε δείκτη τροπικότητας η εκφορά [θέλω+απαρέμφο] εγκαταλείφθηκε και αντικαταστάθηκε από τη δομή [θα+υποτακτική] που δηλώνει τη χρονική κατηγορία του μέλλοντα. Κατά τον ίδιο τρόπο, η δομή [είχα+απαρέμφο] έχασε την αρχική της τροπική χρήση (δηλαδή τη δήλωση του μη πραγματικού) και μετατράπηκε σε δείκτη του υπερσυντέλικου, εκφράζοντας το προτερόχρονο στο παρελθόν. Η παράλληλη και μερικές φορές συγκλίνουσα πορεία των περιφράσεων με [είχα+απαρέμφο] και [ήθελα+απαρέμφο] τονίζεται και από τον Μπαζούκη 2003 (που βασίζεται σε δεδομένα από τους Ψάλτη 1918 και Κριαρά 1936), οι οποίοι παρατηρούν ότι και οι δύο δομές φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν με δυναμική σημασία πρώτα σε αποδόσεις και στη συνέχεια στις υποθέσεις των υποθετικών λόγων. Σε διαλεκτικό δε επίπεδο, ο Μπαζούκης (2003) επισημαίνει την ύπαρξη του υπερσυντέλικου με *ήθελα να* και παρεμφατικό τύπο, οι οποίες, κατά τη γνώμη του, δεν εξελίχθηκαν σε σύστημα συντελικών περιφράσεων γιατί ήδη ο ενεστωτικός τύπος *θέλω* της περίφρασης είχε εμπλακεί σε μια πορεία γραμματικοποίησης που έληξε με τη διαμόρφωση των περιφράσεων του μέλλοντα με το *θα*.²²

Τέλος, θα ολοκληρώσουμε την παρουσίασή μας με μια πιθανή απάντηση στο ερώτημα γιατί δημιουργήθηκε η ανάγκη για την εμφάνιση νέας μορφής παρακειμένου αφού στη μεσαιωνική ελληνική και στις διαλέκτους υπήρχε πάντα η μορφή του παρακειμένου β'. Θεωρούμε ότι ανασταλτικά προς την καθολική επικράτηση της μορφής του παρακειμένου β' λειτούργησε η ύπαρξη της μετοχής, η οποία εξελισσόμενη ολοένα και περισσότερο σε ονοματικό/επιθετικό στοιχείο δεν ταιριάζει σε ρηματικές περιφράσεις (πβ. Manolessou 2005). Αποδείξεις γι' αυτή τη θέση προσφέρουν πάλι οι διάλεκτοι (βλ. πίνακα), μερικές από τις οποίες είτε εμφανίζουν τον τύπο του παρακειμένου β' σε πλήρη υποχώρηση (π.χ. ποντιακά) είτε δημιουργούν έναν άκλιτο τύπο μετοχής (π.χ. κρητικά, κατωιταλιώτικα) με μη ονοματικά στοιχεία.

Εν κατακλείδι, ο σχηματισμός του παρακειμένου α' εξυπηρέτησε περισσότερους τους ενός σκοπούς, αφού κάλυψε ένα μορφολογικό κενό υιοθετώντας παράλληλα ένα σαφή ρηματικό τύπο ο οποίος ανέλαβε τη δήλωση λειτουργιών που σε προηγούμενο στάδιο εκφράζονταν είτε από τον υπερσυντέλικο (προτερόχρονο στο παρόν) είτε από τον αόριστο (τη δήλωση του 'δεδομένου' που προκύπτει από ένα συντελεσμένο περιστατικό)²³.

Γενική βιβλιογραφία για τον παρακείμενο

²² Αναφέρει, επίσης ότι σε διαγλωσσικό επίπεδο οι περιφράσεις με το *θέλω* δε φαίνεται να κρίνονται κατάλληλες για το σχηματισμό παρακειμενικών δομών. Για τη χρήση του *ήθελα* +απαρέμφ. σε μεσαιωνικά κείμενα βλ. P.Pappas (2001): The microcosm of a morphological change. Variation in *thelo* + infinitive futures and *ethela* + infinitive counterfactuals in Early Modern Greek *Diachronica* 18 (2001), 59–92.

²³ Με μια διαδικασία όπως αυτή που περιγράφεται από το Βελούδη (2005).

- Aerts, W. J. (1965), *Periphrastica*, Amsterdam: Hakkert.
- Agouraki G. (2006). "The Perfect category: A comparison of Standard Greek and Cypriot Greek". In *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek dialects and linguistic theory (Mytilene, 30/9–3/10 2004)*. Μυτιλήνη: Δούκας.
- Beis & Manolissou (2006).
- Browning R. (1991), *Η ελληνική γλώσσα: μεσαιωνική και νέα*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Bybee J. L. (1985), *Morphology*. Amsterdam: Benjamins.
- Chantraine P. (1927), *Histoire du parfait grec*, Paris: Champion.
- Comrie B. (1976), *Aspect*. Cambridge: CUP.
- Dahl Ö. (1985), *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell.
- Duhoux Y. (1992), *Le verbe grec ancien*, Louvain: Peeters.
- Joseph, B. (2000): "Textual authenticity: Evidence from Medieval Greek", στο *Herring, S. et al. (eds.) Textual Parameters in Older Languages*, Amsterdam: Benjamins, 309-29.
- Joseph, B.D. (2003). "Morphologization from Syntax", στο *Joseph B. D. & Janda R. (eds.) The Handbook of Historical Linguistics*, Oxford: Blackwell.
- Iatridou S., Anagnostopoulou E. & Pancheva R. (2003), "Observations about the form and meaning of the Perfect", στο *Alexiadou A., Rathert M. & von Stechow A. (eds.) Perfect explorations*, Berlin: Mouton, 153-204.
- Mandilaras B. G. (1973), *The verb in the Greek non-literary papyri*, Athens.
- Manolissou, I. (2005), "From participles to gerunds", στο *M. Stavrou και A. Terzi (eds.) Advances in Greek Generative Syntax*, Amsterdam: Benjamins, 241–283.
- McKay K. L. (1981), "On the Perfect and other aspects in the NT Greek", *NT* 23: 289-329.
- Mirambel A. (1961), "Participe et gérondif en grec médiéval et moderne", *BSL* 56: 46-79.
- Mirambel A. (1964), "Systèmes verbaux en grec moderne", *BSL* 59.1: 40-76.
- Moser A. (1988), *The history of Perfect periphrases in Greek*, PhD Diss., University of Cambridge.
- Moser A. (2003), "Tense, aspect and the Greek Perfect", στο *Alexiadou A., Rathert M. & von Stechow A. (eds.) Perfect explorations*, Berlin: Mouton, 235-252.
- Porter S. E. (1989), *Verbal aspect in the New Testament*, New York: Lang.
- Schwyzler E. (1953), *Griechische Grammatik*, vol. 1, München: Beck.
- Seiler H. (1952), *L'aspect et les temps dans le verbe neo-grec*, Paris: Les Belles Lettres.
- Thumb A. (1974), *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Berlin: de Gruyter.
- Veloudis I. (2003), "Possession and conversation: the case of category 'Perfect'", στο *Alexiadou A., Rathert M. & von Stechow A. (eds.) Perfect explorations*, Berlin: Mouton, 381-399.
- Βελούδης Γ. (1990α), "Ο μεταγλωσσικός χαρακτήρας του παρακειμένου: Παρακείμενος α", *ΜΕΓ 10*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 359-378.
- Βελούδης Γ. (1990β), "Η απώλεια του συνθετικού παρακειμένου", *ΜΕΓ 10. Παράρτημα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 143-154.
- Βελούδης Γ. (1991), "Ο μεταγλωσσικός χαρακτήρας του παρακειμένου: Παρακείμενος β", *ΜΕΓ 11*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 195-214.
- Βελούδης Γ. (2005), *Η σημασία πριν, κατά και μετά τη γλώσσα*, Αθήνα: Κριτική.
- Ζαμπέλιος Σ. (1864), *Ιταλοελληνικά*, Αθήνα: Βίλλαράς.
- Μανωλέσσου, Ι. (υπο δημ.). «Μεσαιωνική γραμματική και μεσαιωνικές γραμματικές» *Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου "Neograeca mediae aevi" (Ιωάννινα, 10/2005)*.

- Μηνάς Κ. (1994), *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μόζερ Α. (1986), "Προβλήματα που προκύπτουν από τη διαχρονική εξέλιξη και τη σύγχρονη χρήση του παρακειμένου", *ΜΕΓ* 7, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 149-161.
- Μπαζούκης Α. (2003), *Για την πορεία γραμματικοποίησης της περιφράσης του νεοελληνικού παρακειμένου Α'*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη.
- Παράσογλου Γ. (επιμ.) (1993), *Αισώπου μύθοι*, Αθήνα: Εστία.
- Σετάτος Μ. (1984), "Ο παρακείμενος στην κοινή νεοελληνική", *ΜΕΓ* 4, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 101-113.
- Σετάτος Μ. (1985), "Παρατηρήσεις στα ρηματικά επίθετα σε -μένος και -τος της κοινής νεοελληνικής", *ΜΕΓ* 5, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 73-87.
- Σετάτος Μ. (1993), "Ο νεοελληνικός παρακείμενος και η εξέλιξη του ελληνικού ρηματικού συστήματος", *ΕΕΦΣΠΘ. Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας* 3: 483-522.
- Τζάρτζανος Α. Α. (1946), *Νεοελληνική σύνταξις, τ. 1*, Αθήνα: ΟΕΣΒ.
- Τομπαΐδης Δ. (1967), *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου*, ΕΕΦΣΠΘ. Παράρτημα 14, Θεσσαλονίκη.
- Τριανταφυλλίδης Μ. (1988), *Νεοελληνική γραμματική*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Χατζιδάκις Γ. Ν. (1905), *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά, τ. 1*, Αθήνα: Σακελλαρίου.
- Χόρροκς Τ. (2006), *Ελληνικά*, Αθήνα: Εστία.
- Ψάλτης Σ. Β. (1918), "Περί των υποθετικών λόγων εν τη μέση και νεωτέρα ελληνική", *Δεξικογραφικόν Δελτίον της Μέσης και Νέας Ελληνικής* 5: 40-57.

Βιβλιογραφία για συντελικές και δυνητικές δομές στις ΝΕ διαλέκτους

- Aerts, W. J. (1965), *Periphrastica*, Amsterdam: Hakkert.
- Agouraki G. (2006). "The Perfect category: A comparison of Standard Greek and Cypriot Greek". In *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek dialects and linguistic theory (Mytilene, 30/9–3/10 2004)*. Μυτιλήνη: Δούκας.
- Blanken G. (1951), *Les Grecs de Cargèse. Tome I: Partie linguistique*, Leyden: Sijthoff's Uitgeversmaatschappij.
- Browning R. (1991), *Η ελληνική γλώσσα: μεσαιωνική και νέα*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Černyšova T. (1958), *Novogrečeskij govor sel primorskogo i jalti pervomaiskogo rajona Stalinskoj oblasti, Ševčenco*.
- Costakis A. P. (1964), *Le parler grec d'Anakou*, Αθήνα: ΚΜΣ.
- Dawkins R. (1916), *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge: CUP.
- Höeg C. (1925), *Les Saracatsans*, Paris: Champion.
- Kamaroudis S. E. (1982-1983), *Le samothracien*. These pour le Doctorat de 3eme Cycle, Paris.
- Kretschmer P. (1905), *Der heutige lesbische Dialekt*, Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Mirambel A. (1929), *Étude descriptive du parler maniote méridional*, Paris: de Boccard.
- Mirambel A. (1961), "Participe et gérondif en grec médiéval et moderne", *BSL* 56: 46-79.
- Mirambel A. (1964), "Systèmes verbaux en grec moderne", *BSL* 59.1: 40-76.
- Moser A. (1988), *The history of Perfect periphrases in Greek*, PhD Diss., University of Cambridge.
- Pernot H. (1934), *Introduction a l'étude du dialecte tsakonien*, Paris: Les Belles Lettres.
- Pernot H. (1946), *Morphologie des parlers de Chio*, Paris: Les Belles Lettres.

- Rohlf G. (1950), *Historische Grammatik der unteritalienischen Gräzität*, München: Bayerische Akademie der Wissenschaften.
- Thumb A. (1974), *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Berlin: de Gruyter.
- Αθανασιάδης Σ. (1983), *Το συντακτικό της ποντιακής διαλέκτου*, Θεσσαλονίκη: Παναγία Σουμελά.
- Αλεκτορίδης Α. (1883), "Λεξιλόγιον του εν Φερτακαίνις της Καππαδοκίας γλωσσικού ιδιώματος", *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 1: 480-508.
- Αναγνωστόπουλος Γ. Π. (1924), "Περί του ρήματος εν τη Ηπειρώ ομιλουμένη", *Αθηνά* 36: 61-98.
- Αναγνωστόπουλος Γ. Π. (1926), "Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Αγίας Βαρβάρας Ηρακλείου", *Αθηνά* 38: 139-193.
- Αναγνώστου Σ. (1996), *Λεσβιακά*, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Αναστασιάδης Β. Κ. (1976), *Η σύνταξη στο φαρασιώτικο ιδίωμα της Καππαδοκίας*, Θεσσαλονίκη 1976.
- Ανδριώτης Ν. Π. (1961), *Το ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας*, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Αποστολίδης Φ. Γ. (1942), "Θρακική γλωσσογραφία", *Θρακικά* 17: 5-96.
- Αρχέλαος Ι. Σ. (1899), *Η Συνασός*, Αθήνα: Νικολαΐδης.
- Βογιατζίδης Ι. Κ. (1970), *Κιμωλιακά. Τόμος Α*, Αθήνα: Κληροδότημα Γ. Ο. Ν. Αφεντάκη.
- Γεωργίου Χ. Γ. (1962), *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ.
- Δανδαλίδης Δ. (1993), *Άβδηρα*, Άβδηρα: Κοινότητα Αβδήρων.
- Δημητρίου Ν. Α. (1993), *Λαογραφικά της Σάμου. Τόμος 6: Λεξικό του σαμιακού γλωσσικού ιδιώματος*, Αθήνα.
- Δράκος Ν. Μ. (1982), *Για το γλωσσικό ιδίωμα της Καλύμνου*, Αθήνα: Μούσαι.
- Ζαμπέλιος Σ. (1864), *Ιταλοελληνικά*, Αθήνα: Βιλλαράς.
- Ζαφειρίου Μ. Π. (1995), *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου*, Αθήνα.
- Καλινδέρης Μ. Α. (1982), *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ.
- Καραναστάσης Α. Μ. (1956), "Το ιδίωμα της Πάτμου", *Δωδεκανησιακόν Αρχεῖον* 2: 206-217.
- Κατσάνης Ν. Α. (1996), *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης*, Θεσσαλονίκη.
- Κατσογιάννου Μ. (1995), "Το ρήμα στο ελληνικό ιδίωμα της Κάτω Ιταλίας", *ΜΕΓ 15*, Θεσσαλονίκη.
- Κοντονάτσιου Δ. Χ. (1989), *Η διάλεκτος της Λήμνου*. Διδ. Διατριβή, Θεσσαλονίκη.
- Κοντοσόπουλος Ν. (1973), "Παθητικοί τύποι αντί ενεργητικών εις την κρητικήν διάλεκτον", *Κρητικά Γράμματα* 9: 9-10.
- Κοντοσόπουλος (1980-1982), "Το γλωσσικόν ιδίωμα των Κυθήρων", *Αθηνά* 78: **σελ.**
- Κοντοσόπουλος Ν. (2001), *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοσμάς Ν. Β. (1997), *Το γλωσσικό ιδίωμα των Ιωαννίνων*, Αθήνα: Δωδώνη.
- Κουκουλές Φ. (1908), *Οινουντιακά*, Χανιά: Σαλίβερος.
- Κριαράς (1936) **check**
- Κωστάκης Θ. Π. (1951), *Σύντομη γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου*, Αθήνα.
- Κωστάκης Θ. Π. (1968), *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*, Αθήνα: ΚΜΣ.
- Κωστόπουλος Α. Χ. (2004), *Σκαλοχώρι*, Θεσσαλονίκη.
- Μενάρδος Σ. (1925), "Κυπριακή γραμματική. Γ' Ρήματα", *Αθηνά* 37: 35-79.
- Μηλιώρης Ν. Ε. (1972), "Στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος των Βουρλών Μικράς Ασίας", *Μικρασιατικά Χρονικά* 15: 248-319.

- Μηνάς Κ. (1970), *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*. Διδ. διατριβή, Αθήνα.
- Μπαζούκης Α. (2003), *Για την πορεία γραμματικοποίησης της περιφράσης του νεοελληνικού παρακειμένου Α'*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη.
- Μπόγκας Ε. Α. (1964), *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, τ. 1, Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Ντελόπουλος Γ. Α. (1983), "Το βόρειο ιδίωμα στη μεσημβρινή Ρωσία", *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Θεσσαλονίκη, 13-15/4/1978)*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 263-304.
- Ντίνας Κ. Δ. (2005), *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*, Κοζάνη.
- Οικονομίδης Δ. Β. (1952), "Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απεράθου Νάξου", *Αθηνά* 56: 215-273.
- Οικονομίδης Δ. (1958), *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Πάγκαλος Γ. Ε. (1955), *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τ. 1, Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Α. Α. (1926), *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Γλωσσική εν Αθήναις Εταιρεία.
- Παπαδοπούλου Μ. Κ. (2004-2005), "Το ιδίωμα της Πάτμου", *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 25: 169-196.
- Παπασταματίου-Μπαμπαλίτης Χ. (1960), "Λαογραφικά Σουφλίου", *Θρακικά* 33: 204-291.
- Παπαχριστοδούλου Χ. (1958), "Μορφολογία των ροδίτικων ιδιωμάτων", *Δωδεκανησιακόν Αρχείον* 3: 9-106.
- Ράλλη, Α. (υπό δημ.), *Καταγραφή και μελέτη της διαλέκτου Κυδωνιών και Μοσχονησίων*, Υπουργείο Αιγαίου.
- Σακελλαρίου Α. Α. (1991), *Τα κυπριακά*, τομ. Β, Λευκωσία: Πολιτιστικόν Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.
- Σετάτος Μ. (1993), "Ο νεοελληνικός παρακείμενος και η εξέλιξη του ελληνικού ρηματικού συστήματος", *ΕΕΦΣΠΘ. Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας* 3: 483-522.
- Συμεωνίδης Χ. & Τομπαΐδης Δ. (1999), *Η σημερινή ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας (περιοχής Μαριούπολης)*, Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Τάκης Β. Π. (2003), *Η αγραφιώτικη γλώσσα*, Καρδίτσα.
- Τομπαΐδης Δ. (1967), *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου*, ΕΕΦΣΠΘ. Παράρτημα 14, Θεσσαλονίκη.
- Τομπαΐδης Δ. (1988), *Η ποντιακή διάλεκτος*, Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Τσίκης Ν. Γ. (2002), *Γλωσσικά από το Πυργί της Χίου*, Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής.
- Τσουκνίδας Γ. Ι. (2000), "Δεσφινιώτικα", *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 343-360.
- Τσουκνίδας Γ. Ι. (2002-2003), "Γλωσσικά του 17ου και του 18ου αιώνα από την περιοχή του Μετσόβου", *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 97-122.
- Φάβης Β. Ι. (1911), *Γλωσσικά επισκέψεις αναφερόμενοι εις το ιδίωμα Αυλωναρίου και Κονίστρων*, Αθήνα: Λεωνής.
- Χαριτωνίδης Ι. Χ. (1911), *Περί της λιβισιανής διαλέκτου*, Τραπεζούντα: Σεράσης.
- Χατζιδάκης Γ. Ν. (1905), *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά*, τ. 1, Αθήνα: Σακελλαρίου.
- Χατσιούλης Μ. Γ. (1992), *Τα σιατσνά, Σιάτιστα*.
- Χουρμουζιάδης Κ. (1939), "Το γλωσσικόν ιδίωμα Τσακηλίου", *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 12: 265-322.
- Ψάλτης Σ. Β. (1905), *Θρακικά*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.
- Ψάλτης Σ. Β. (1918), "Περί των υποθετικών λόγων εν τη μέση και νεωτέρα ελληνική", *Λεξικογραφικόν Δελτίον της Μέσης και Νέας Ελληνικής* 5: 40-57.